

Kisantal Tamás*

NINCS LÓ A SZÖVEGBEN...

– Tanulmányféle Kálmán C. György elemző attitűdjéről –

Umberto Eco egyik humoreszkiében Manzoni *A jegyesek* című művének „joyce-i” olvasatát adja, olyan összefüggéseket mutatva ki a klasszikus olasz történelmi regényben, amelyek nemhogy Manzoninak nem juthattak eszébe, de nagy valószínűséggel senki másnak sem – legalábbis logikusan gondolkodva biztosan nem. A humoros szövegeit összegyűjtő angol nyelvű kötet előszavában Eco kajánul megjegyzi, hogy e szösszenetet alapvetően a túlértelmezésről szóló paródiának szánta, ám manapság (azaz a ’80-as ’90-es években) úgy tűnik, mintha számos „dekonstruktív olvasatot” megihletett volna elemző módszere.¹ Nyilván a humoreszkek kontextusában mindez leginkább egy szellemes, ecós „bon mot”, de bizonyára nem véletlen, hogy a kötetnek (amelynek tartalma néhány kivételtől eltekintve nagyjából azonos a *Bábeli beszélgetések* című magyar nyelvű Eco-válogatással) a szerző a *Misreadings* címet adta, hiszen a félreolvasás és a túlértelmezés az 1980-as évektől nemcsak az olasz gondolkodó teoretikus műveiben játszott kiemelt szerepet, hanem regényeiben is. *A rózsza nevéből A Foucault-ingán* át egészen a kései művek összeesküvéselmélet-tematikát boncolgató szövegeiig az olasz író-teoretikus tulajdonképpen ugyanazt a kérdést vizsgálja újra és újra. Ebből a szempontból pedig a paródiák szándékos félreolvasásai az Eco szerint nem szándékos félreolvasások paródiáiként is funkcionálnak – legyenek azok irodalomtudományos és -kritikai „vadhajtások”, vagy éppen veszélyes konspirációs teóriák.

Nem sokkal az Eco-kötet angol kiadása és *A Foucault-inga* megjelenése után látott napvilágot Kálmán C. György *Te rongyos (elm)élet!* című könyve (1998), benne több olyan szöveggel, amelyek ugyanúgy a túlértelmezés problémáját járják körül, még hozzá szintén esettanulmányként, pontosabban esettanulmány-paródiákként. Az egyik, a *Kántor, az örök* című szöveg egy finoman fogalmazva esztétikailag-poétikailag sem túl cizellált magyar regényt, Szamosi Rudolf *Kántor a nagyvárosban* című szocialista krimijét elemzi, a másik pedig egy klasszikus versnek, Petőfi *Megy a juhász számaronjának* sajátos olvasata – bár az „elemzés” és az „olvasat” szavak idézőjelek közé kívánkoznak, hiszen Kálmán C. analízisei igencsak furcsák. A szövegek nemcsak a szerzőnek a könyvön (és egész pályáján) végigvonuló szellemességéről és humoráról árulkodnak, hanem paródiákként az akkori magyar irodalomtudományos

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszékének egyetemi docense.

¹ Umberto Eco, „Preface”, in Umberto Eco, *Misreadings*, trans. William WEAVER, 1–5 (San Diego–New York–London: Harcourt Brace & Company, 1993), 5.

kontextusról, illetve a szerzőnek az értelmezéssel kapcsolatos attitűdjéről is sokat elmondanak.

Vicceket nem túl célszerű magyarázni (és talán nem is tehetünk rosszabbat egy viccel, mint ha megmagyarázzuk), viszont mindenképpen érdemes egyrészt a paródiák konkrét kontextusára rámutatni, másrészt azokra a szövegstratégiai elemekre, amelyeket a szerző „elemzéseiben” karikíroz, és amik szerinte félreviszik az olvasatot. Mindkét szöveg korábban már folyóiratban is megjelent (előbbi a *Magyar Naplóban*, 1992-ben, utóbbi pedig a *Café Babelben*, 1994-ben), e kötetben pedig a komolyabb írások utáni „függelékben”, a *Szép kis irodalom (A dolgok könnyebbik vége)* című fejezetben találhatóak. A kötet recenzensei leggyakrabban csak rövid említés szintjén beszéltek róluk, afféle „magasröptű témák utáni lazulásnak” tekintve őket. Sok kritika még a létezésükről sem vett tudomást, az egyik bíráló pedig, miután alaposan ismertette a kötet komoly, szaktudományos fejezeteinek (a beszédaktus-teóriával, a rendszerelmélettel, a kánonképződéssel foglalkozó tanulmányoknak) a problémakörét, röviden a két paródiáról is megemlékezett az egyetemi magyar szakesteken előadott humoros szösszenetekhez hasonlítva a szövegeket.² Amellett, hogy az összevetés jogos, és e sorok írójának volt szerencséje több pécsi magyaros szakesten hallani Kálmán C. hasonlóan szellemes „szösszeneteit”, jelen elemzések kötetben elfoglalt helye és funkciója talán mégis nagyobb figyelmet érdemel. Egy másik kritikus megfigyelése találébb, Thomka Beáta ugyanis BUKSZ-beli ismertetőjének vége felé megjegyezte, hogy ha „minden irodalomtudományi irányzat jellemzésére is ilyen remek cikk állna rendelkezésünkre, mint amilyen a *Megy a juhász számaron* című Petőfi-elemzésben olvasható freudista módszer- és feminizmuskritika, talán nem is panaszkodhatnánk a szakma kritikai és önkritikus reflexeinek hiányosságaira”.³ Jó pár évvel később Horváth Györgyi *Utazó elméletek* című könyvében a feminizmus magyarországi meghonosodásával (illetve annak megkésett és felemás hazai adaptálásával) kapcsolatban említi a Petőfi-elemzést, és szerinte a szöveg bármilyen szellemes is, nem feltétlenül a legszerencsésebb időpontban jelent meg, hiszen az 1990-es évek közepén még igen szórványosan szűrődött csak be a feminizmus a honi irodalomtudományba, a magyar olvasók legfeljebb egy-két, általában torzító vagy elítélő jellegű szöveggel találkozhattak, így a paródia akaratlanul is épp az irányzat tudományos relevanciájának, komolyságának megkérdőjelezését erősíthette.⁴

Ezek alapján ismét a sajátos „magyar megkésetttség” ékes példája lehetne a szöveg, valahogy úgy, mint a Kádár-korszak „nyugati” popkultúrája esetén, amikor a magyar mozik jóval előbb mutattak be western- vagy horrorparódiákat, mint a műfaj valódi reprezentánsait. Tehát kicsit olyan az elemzés pozíciója, mint a *Limonádé Joe* című

² SZENTESI Zsolt, „Kálmán C. György: *Te rongyos (elm)élet!*”, *Kritika* 28, 11. sz. (1999): 39–41, 40.

³ THOMKA Beáta, „Kálmán C. György: *Te rongyos (elm)élet!*”, *BUKSZ* 10, 4. sz. (1998): 459–461, 461.

⁴ HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban* (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 88–89.

csehszlovák filmé, amely az 1960-as években jutott el „első westernként” a magyar közönséghez és aratott nagy sikert. Persze a párhuzam annyiban mindenképpen sántít, hogy a *Megy a juhász* olvasói valamelyest azért tájékozottabbak lehettek a feminizmusról, mint a '60-as évek magyar polgárai a vadnyugatról – habár Horváth Györgyi könyve épp ez ellen érvel, hangsúlyozva, mennyire meghatározták az itthon berögződött ideológiák a feminista megközelítések fogadtatását. A '90-es évek a honi irodalomtudomány évtizedes lemaradáspótlásának időszaka volt, az a korszak, amikor szinte évről évre jöttek be hozzánk az újabb nyugati elméletek, és ahogy egy 2000-es évekbeli visszatekintő összefoglalójában Takáts József találóan megjegyezte, a magyar irodalomtudományon a folyamatos „lépéstartás” görcsös kényszere figyelhető meg, félig megemésztett, eredeti kontextusából kiragadott teóriák behozásával, és a „konzervatív” (értsd: történeti jellegű, kontextualizáló, olykor referencialistának bélyegzett) irodalomtörténet-írás iránti burkolt vagy kevésbé burkolt lenézéssel.⁵ A másik gyakori jelenség a (szintén Takáts kifejezésével élve) „modernné olvasás” volt: azaz bizonyos irodalmi szövegek dekontextualizáló, későbbi esztétikai-poétikai normák szerinti értelmezése.⁶

Kálmán C. két szövege első körben ebben a kontextusban értelmezendő: a Petőfi-elemzés véleményem szerint nem is elsősorban néhány irányzat (a freudizmus és/vagy a feminizmus) konkrét paródiája akar lenni, sokkal inkább egy értelmezői attitűd, a görcsös felzárkóztató, modernné (vagy posztmodernné) olvasó magatartás kifordítása. Majdnem ugyanez jellemző a Kántor-szövegre is, bár ez inkább ironikusan viszonyul tárgyához: az elemzés kettős beszédében jól érezni szerzője valódi véleményét, miközben elvileg mindent megtesz, hogy a nem túl bonyolult regényt felstilizálja, és nem is „modernné”, hanem inkább „klasszikussá olvassa”. A szellemes, ironikus, leleplező olvasat szépen bebizonyítja, hogy Szamosi Rudolf könyve kriminek pocskék, szemléletmódja ideologikus, megoldásai közhelyesek – ahogy a szöveg borgeszi kikacsintással megjegyzi, a regény narratív stratégiája „a labirintus egyik határesetét: a folyosót juttatják eszünkbe”.⁷ A *Megy a juhász*-elemzés stratégiája ennél összetettebb, ugyanis hangneme, az általa mozgósított eszközkészlet, illetve az analizálandó kanonikus szöveg révén sokkal erőteljesebben mutatja magát valódi elemzésnek – persze folyamatos túlzásai, látványos félreolvasásai miatt az értő olvasó számára hamar leleplezi magát. Viszonylag közeli tapasztalatom van egyébként arról, hogy a szöveg képes megtéveszteni óvatlan olvasóját (és máig sem tudom eldönteni, örüljek-e ennek): néhány éve egy, az értelmezés problémáiról tartott irodalomelmé-

⁵ TAKÁTS József, „A kultusz kutatás és az új elméletek”, in TAKÁTS József, szerk., *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, 289–299 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2003), 289–290. A „lépéstartás” kifejezés eredetileg Mészáros Sándortól származik.

⁶ Az ilyen metódus módszertani kritikájáról lásd TAKÁTS József, *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok* (Budapest: Kijarat Kiadó, 2007).

⁷ KÁLMÁN C. György, „Kántor, az örök”, in KÁLMÁN C. György, *Te rongyos (elm)élet!*, 225–233 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 232.

leti szemináriumomon elolvastattam a (javarészt első- vagy másodéves) hallgatóimmal Kálmán C. szövegét, és habár a többség rájött az elemzés parodisztikusságára, néhányan komolynak hitték, és mélységesen felháborodtak rajta. Persze olyan diákokról van szó, akik az 1990-es évek honi irodalomtudományos „felzárkózásának” (vagy lépéstartásának) idején még meg sem születtek, valamint a félreértéshez talán az is hozzájárulhatott, hogy a kurzuson alapvetően „komoly” tanulmányokat vettünk, így a hallgatók előzetes elvárásai valamilyen erős, de tudományosan releváns elemzésre kalibrálódtak. (Olyasvalaki is akadt, aki elmondta: miközben olvasta a szöveget, azon gondolkodott, hogy ha nekem mint tanárnak ez helytálló értelmezésnek számít, akkor ő inkább nem szeretne ezen a szakon tanulni.) Hiszen elvileg minden megvan itt, ami egy korrekt elemzéshez kell: tudományos nyelvezet, szakzsargon használata („a vers a fallikus szimbólumok és az anagrammatikus elfojtott mitologikus háttér sajátos együttállásából magyarázható” – tudjuk meg például egy helyen),⁸ tekintélyekre való hivatkozás (Derrida, Jan Kott, Freud, René Girard), és tulajdonképpen egy egységes gondolati ív, Petőfi versének „politikailag korrekt”, marxista, pszichanalitikus és feminista olvasata is nyomon követhető.

Más kérdés, hogy az elemző kezdettől fogva igencsak szelektíven érvényesíti a tudományos diskurzus kritériumait, a szöveg tele van logikai bakugrással. Az elején például, miután szexistának bélyegzi a lírai alanyt, majd meg is kérdőjelezi ezt az ítéletet, mivel a vers a miénktől eltérő kultúrában és társadalmi körülmények közt született, majd jön egy hosszabb, csak a szövegre koncentrááló freudiánus(nak látszó) analízis, hogy ezt követően leszögezze: az életrajzot igenis figyelembe kell venni, és minden, ezt mellőző stratégia valójában elnyomó, a regnáló hatalmi viszonyokat kiszolgáló szándékkal jár – teszi mindezt azért, hogy a biográfia bizonyos elemeinek kicsavarásával (az akkoriban rövid szenzációt keltő „barguzini lelet” beemelésével) megpróbálja bebizonyítani: a szöveg szerzője nemcsak kisebbségi volt, de nemi identitása is többszörösen problematikus. A tekintélyek felemlítése is sajátos, a legszébb példa Derrida *Grammatológiai*beli híres szavainak „Il n’y a pas de hors-texte” (‘semmi sincs a szövegen kívül’) rosszul idézett változata, mivel az elemzés (ki tudja miért) fontosnak tartja, hogy a versben számárról, nem pedig lóról van szó, s ehhez kapcsolódva jegyzi meg: „Ló nincs a szövegben (»Il n’y a pas hors de texte«, ahogy Derrida mondja)”.⁹ Nem magyarázunk viccet, de azért megjegyzendő, hogy csak ez a pár mondat több olyan hibát példáz, amely jellemezheti a rossz, koncepciózus elemzőt: tudálékosság, tekintély mögé bújás, kontextusból kirángatott idézet beemelése (ki ne találkozott volna még ilyesféle hivatkozással: „ahogy ... [ide tetszőlegesen betehető egy szakteknitely neve] mondta mással kapcsolatban...”), hibás idézés (bizonyára felesleges elmondani, hogy a „hors” csak angolul jelent lovat, és a „nincs

⁸ KÁLMÁN C. György, „Megy a juhász számáron”, in KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 234–240, 236.

⁹ Uo., 236. Hasonló korú irodalmár barátaim közt egyébként már-már kultikus ez a „Kálmáncé-
mondat”.

ló a szövegben”-mondat franciául így hangozna: *Il n’y a pas de cheval dans le texte*), ráadásul az elemzés a korábban említett barguzini „biográfiai” magyarázat felemlegetésével még a „semmi sincs a szövegen kívül” kissé leegyszerűsített derridai elvét is látványosan negligálja.

Számos példát lehetne még hozni az elemzői hibákra és önkényességekre, de mindenki jobban jár, ha inkább elolvassa (vagy újraolvassa) a szöveget, hiszen az önmagáért beszél. Az analízis alapvetően nem a kreatív értelmezés szabadságát vagy bizonyos irodalomtudományos megközelítések relevanciáját megkérdőjelezendő készült. Sőt, Kálmán C. a kötet előző tanulmányaiban a szakmai professzionalizmus, az értelmezői közösségek, valamint egyáltalán az értelmezés mibenlétének problematikái kapcsán kifejezetten a klasszikus szövegek újraolvasása, az interpretáció kreativitása mellett érvel.¹⁰ Ami a Petőfi-elemzésben történik, az nem az újraolvasás, a kreatív értelmezés (történjen az bármilyen irányzat vagy gondolkodás felől) paródiája és kritikája, hanem inkább a „ráolvasás” bírálata. A fogalom alatt azt az értelmezői metódust értem, amikor egy adott gondolkodásmód, világkép felől, saját autoritását elsődlegesnek, kizárólagosnak tekintve közelít a szöveghez és „ráolvassa” saját interpretációját. Nem véletlenül alkalmazom a terminust, ugyanis a ráolvasásban van valami vallási-mágikus tulajdonság, ahogy a szó eredeti, folklórjelentésében is. Sőt, ahogy Pócs Éva a jelenség népi hitvilágban játszott szerepével kapcsolatban megjegyzi, a ráolvasás rituális, *beszédaktus jellegű* műfaj, amelynek célja a befolyásolás, az eredeti állapot pozitív vagy negatív irányba történő megváltoztatása.¹¹ Vagyis a ráolvasás, amennyiben egy értelmezési módszer metaforájaként használjuk, előfeltételezi a ráolvasó (interpretátor) és a dolog (szöveg) közötti egyirányú viszonyt, az adott mű olvasójának intenciója, világképe, ideológiája felől mintegy uralni akarja tárgyát – ahogy a ráolvasást végző a transzcendens szférát segítségül hívva befolyásolni próbálja a másikat. A tekintélyekre való hivatkozásnak is sokkal inkább mágikus, mint tudományos funkciója lesz: az eszmerendszer felkent papjai, szentjei nevükkel, egészen másról írt (szent) szövegekkel legitimálják a mostani ráolvasó aktust. A jelenség attól sem áll távol, amit Umberto Eco a szövegek használata terminussal írt le: az olasz teoretikus szerint meg kell különböztetnünk a textusok értelmezésére irányuló aktust a használatcentrikus (szerinte túlértelmező) tevékenységektől. Míg az előbbi a konkrét kontextuális és textuális jegyeket mozgósítja, az utóbbi külső, idegen kontextusokat von az értelmezésbe, a saját céljaira alakítva ezzel a szöveget.¹² Ecónál a túlértelmezés végpontja az egységes világmagyarázatra törekvő összeesküvés-elmélet, amely az alapvetően kaotikus világot általa próbálja értelmessé tenni, hogy sajátos interpretatív mechanizmusokkal „ráolvas” valamilyen

¹⁰ Főleg az *Interpretáció-mitológiák* című tanulmányban, lásd *Te rongyos (elm)élet!*, 202–216.

¹¹ Vö. Pócs Éva, „Bevezető”, in *Ráolvasások: Gyűjtemény a legújabb korból (1851–2012)*, kiad. Pócs Éva, 13–42 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 14–18.

¹² Umberto Eco, *Az értelmezés határai*, ford. NÁDORI Zsófia (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2013), 46–48.

kódot – hogy egy másik, sokkal populárisabb konspirációs sztáríró fogalmát használjuk.

Eco szövegeiben nemcsak a konspirációs teóriák és gondolkodásmód leleplezését igyekszik végrehajtani, hanem éppen a humor lesz az, ami szembeállítható velük: paródiái, saját félreolvasatai, amellet, hogy szintén leleplező attitűddel bírnak, a végső igazságokról való lemondás, a tekintélyrelativizálás aktusaiként önmagukban legitim szövegekké válnak (épp ezért véleményem szerint sokkal érdekesebbek, mint a szerző kései regényei). Kálmán C. hozzáállásában is valami ilyesmi figyelhető meg – nemcsak irodalomtudományos szövegeiben, hanem publicisztikáiban, tanári attitűdjében és a világhoz való viszonyában egyaránt. Kérdezni szeretett, a különböző problémákat a lehető legtöbb nézőpontból igyekezett megvizsgálni, mindig finom öniróniával, pontosan tudva (és tudatva), hogy saját nézőpontja sosem kizárólagos, az értelmezendő tárgyat a maga komplexitásában kell megvizsgálni. (Ez utóbbit rendszerelméletekkel, illetve az értelmezői közösségekkel kapcsolatos tanulmányai-ban fejtette ki bővebben.) Bármivel foglalkozott, bármilyen műfajban nyilvánult is meg, legyen az tanulmány, egyetemi előadás, szemináriumi beszélgetés, publicisztika vagy éppen Facebook-bejegyzés, mindig ez az attitűd jellemezte – ahogy a humora és az ironia is, amely nem is stíluselemként, sokkal inkább személyiségjegyként, a világhoz való viszonyként működött nála.

Annak idején, a *Te rongyos (elm)élet!* pécsi könyvbemutatóján Kálmán C. beszélgetőtársa, Takáts József, megjegyezte, hogy egész eddigi életművét odaadná egy olyan szövegért, mint a *Megy a juhász számáron* kötetbeli elemzése. Pontosán már nem emlékszem, mit mondott erre Gyuri, az biztos, hogy jót röhögött, és valamilyen (ön) ironikus megjegyzést tett. Eredetileg az volt a tervem, hogy megpróbálok valami hasonló hangnemű szöveget írni, mint az ő paródiái, de aztán beláttam, mennyire nem vagyok vele egy súlycsoportban, nem lennék képes egy ilyet az ő színvonalán megírni. Halála után az egyik kollégámmal beszélgettünk róla. Mindketten ugyanahhoz a korosztályhoz tartozunk, tanított minket, ő közelebbi tanítványa volt, én talán kissé távolabbi. Mindketten egyetértettünk, hogy az eltávozása többek közt arra is rádöbentett minket, tulajdonképpen saját oktatói gyakorlatunkban is valami hasonlóval próbálkozunk, amit annak idején tőle tanultunk. Sokat kérdezzünk, igyekszünk a lehető legtöbb nézőpontból megnézni az adott műveket, problémákat, gondolatokat. De abban is egyetértettünk, hogy ő ezt jobban csinálta, pontosabban senki sem csinálta olyan jól, mint ő.

Hiányzik, hiányozni fog.